

**ΑΡΧΕΣ ΚΑΙ ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΟΡΘΟΔΟΞΟΥ ΗΘΟΥΣ ΓΙΑ ΜΙΑ
ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΠΑΤΡΟΤΗΤΑ ΚΑΙ ΜΗΤΡΟΤΗΤΑ**

του κ. Απόστολου Νικολαΐδη,
Καθηγητοῦ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν

Μακαριώτατε, Σεβασμιώτατοι, ἅγιοι Πατέρες, κ. Καθηγητές, κ. Συνάδελφοι, κυρίες καί κύριοι, κ. Πρόεδρε,

Εὐχαριστῶ τόν Πρόεδρο τῆς Ἐπιτροπῆς μας Σεβασμιώτατο Μητροπολίτη Φθιώτιδος κ. Νικόλαο γιά τήν τιμητική ἀνάθεση αὐτῆς τῆς εἰσήγησης στό πρόσωπό μου. Ἐχω ἐπίγνωση τῶν δυσκολιῶν πού προκύπτουν ἀπό τή διαπραγμάτευση τοῦ θέματος, τό ἀντιπαρέρχομαι καί προχωρῶ μέ τίς εὐλογίες σας Μακαριώτατε.

Ἀπό ὅσα κατάλαβα μελετώντας τό θέμα ζητεῖται ἡ ἄρθρωση μιᾶς θεολογικῆς καί ἠθικῆς θεώρησης τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογένειας μέ βάση τίς θεμελιώδεις ἀρχές καί τά κριτήρια τοῦ ὀρθόδοξου ἠθους. Θά προσπαθήσω νά συνδυάσω τήν περιεκτικότητα μέ τήν ἐπιβεβλημένη ἐπιγραμματικότητα. Ἡ διαπραγμάτευση περιλαμβάνει ἑννέα σημεῖα.

1. Πατρότητα καί μητρότητα εἶναι δύο ἔννοιες πού συνδέονται ἄμεσα μέ τήν μεταπτωτική ἐμπειρία τοῦ τρόπου σύλληψης καί γέννησης τῶν ἀνθρώπων, ἐπειδή «μετά τήν παράβασιν τά τῆς συνουσίας γέγονεν»¹ Προπτωτικά οἱ δύο ἔννοιες εἶναι ἄγνωστες. Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος δέν εἶναι προῖόν γέννησης, ἀλλά γένεσης. Δέν γεννιέται ἀλλά δημιουργεῖται.² Δέν εἶναι «πλαστούργημα» τοῦ γάμου, ἀλλά τῆς παρθενίας, ὑπογραμμίζει ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνός³. Ἡ πατερική παράδοση θεωρεῖ ὡς πρώτη κατάσταση τήν παρθενία καί ὄχι τό γάμο. Ὁ γάμος κατά τόν Μ. Ἀθανάσιο εἶναι καρπός τῆς παράβασης⁴. Ὁ ἴδιος ἐξαίρει τή σπουδαιότητα τῆς παρθενίας κάνοντας λόγο γιά τήν παρθενία τῆς Ἁγίας Τριάδος, τήν παρθενία τῶν ἀγγέλων, τήν παρθενία τῆς Θεοτόκου καί τήν παρθενία τοῦ Χριστοῦ.⁵ Ὁ γάμος καί ὅσα σχετίζονται μέ αὐτόν δέν ἔχουν θέση σ' αὐτόν τόν ἄξονα τῆς παρθενικῆς παράδοσης, ἀλλά ὑπακούει στή φύση καί στό νόμο, κάτι πού δέν συμβαίνει μέ τήν κατάσταση τῆς παρθενίας.⁶ Γάμος, πατρότητα καί μητρότητα λοιπόν ἐπινοήθηκαν μέτα τήν πτώση, καθὼς γράφει ὁ Ἰ. Δαμασκηνός, «διά τό μή ἐκτριβῆναι καί ἀναλωθῆναι τό γένος ὑπό τοῦ θανάτου....., ὡς ἂν διά τῆς παιδοποιΐας τό γένος τῶν

¹ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Γεν. 15, 4, PG 53, 123.

² Γιά τήν ἱστορία τῆς μητρότητας βλ. S. THURER, Mytow Mutterschaft, Munchen 1995. G- KL. KALTENBRUNNER(Hrsg.), Mutterschaft: Mythos und Zukunft, Freiburg 1987.

³ Ι. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, Ἐκδοσις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως 4, 97, PG 94, 1209b: «Ἐκεῖνοι γάρ παρθενίας εἰσὶ καί οὐ γάμου πλαστούργημα».

⁴ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Εἰς ψαλμ. 50,7, PG 27, 240c.

⁵ Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, Περὶ παρθενίας, PG 37, 532a ἐξ.

⁶ Βλ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΑΓΚΥΡΑΣ, Πρὸς Λητόιον 55, PG 30, 780d.

ἀνθρώπων διασώζεται»⁷. Ἐπομένως, γιά νά κλείσω αὐτό τό κεφάλαιο, πατρότητα καί μητρότητα εἶναι μέν θεόδοτες, προκαλοῦνται ὁμως καί συντηροῦνται ἀπό τήν μεταπτωτική ἀνθρώπινη φύση. Καί γιά μή ἔχουν οἱ ἄγαμοι καμιά δικαιολογία ἔπαρσις εἶμαι ἕτοιμος νά σᾶς παραθέσω πλῆθος πατερικῶν ἀπόψεων, ὅπου ὁ γάμος ἀξιολογεῖται ὡς καλός, δηλαδή ὡς μεσότητα, ὡς ἀρετή μέ καλύτερη καί ὄχι ἀντίθετη τήν παρθενία πού περιγράφεται ὡς τό «ἄκρον τῆς ἀρετῆς», καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ἀπόψεις πού δέν τόν κατατάσσουν «ἐν τοῖς πονηροῖς», καθῶς σημειώνει ὁ Ἰ. Χρυσόστομος.⁸ Κατά τόν Γρηγόριο Νύσσης ὁ Γάμος δέν εἶναι βδελυρός, οὔτε ἀκάθαρτος, οὔτε μίασμα. Αὐτά, γράφει ὁ ἴδιος, εἶναι διαβολικοί χαρακτηρισμοί.⁹ Ὁ δέ Ἐπιφάνιος Κύπρου, σημειώνει πῶς ἂν ὁ γάμος εἶναι βδελυρός, τότε ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, μηδέ τῶν παρθένων ἐξαιρουμένων, εἶναι ἀκάθαρτοι.¹⁰ Ἡ ἀναφορά στήν μεταπτωτική καταγωγή καί ἐφαρμογή τῶν ὅρων πατρότητα καί μητρότητα ἀποσκοπεῖ κυρίως στήν ἐπισημάνση τῶν δυσκολιῶν καί τοῦ συνεχοῦς καί ἀδιάκοπου ἀγῶνα πού τίς συνοδεύουν.

2. Οἱ ὅροι πατρότητα καί μητρότητα εἶναι δηλωτικοί τῆς οἰκογενειακῆς κοινωνίας. Περιγράφουν καί χαρακτηρίζουν μιᾶ κατάσταση ὑπέρβασης τῶν ἀτομικότητων στή γαμική σχέση καί μετάβασης ἀπό τά πρόσωπα σέ προσωπικούς καί διαπροσωπικούς ρόλους. Ὁ ἄνδρας γίνεται πατέρας καί ἡ γυναίκα μητέρα. Ταυτόχρονα μεταβάλλεται ἢ ἐμπλουτίζεται ἡ σχέση τους καί προεκτείνεται ὁ σκοπός τῆς ἔνωσής τους. Μέ τούς δύο ὅρους δηλώνεται ἡ ἐνεργοποίηση τοῦ σκοποῦ ἢ ἑνός ἀπό τούς σκοπούς τοῦ γάμου. Ὑπενθυμίζω στό σημεῖο αὐτό τίς δύο κυρίαρχες ἀπόψεις περί τῶν σκοπῶν τοῦ γάμου. Διαφορετικές ἀπόψεις πού δικαιολογοῦνται ἀφοῦ ἡ ὑπόθεση δέν ἀφορᾷ τήν θεολογία, καθῶς σημειώνει ὁ Γ. Μαντζαρίδης, ἀλλά τήν ἀνθρωπολογία, παραθέτοντας ταυτόχρονα τήν ἄποψη τοῦ Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου: «ἐν τούτοις γάρ καί τό ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον, καί τό διαμαρτάνειν ἀκίνδυνον»¹¹. Ἡ μιᾶ ἄποψη ὀρίζει ὡς ἀποκλειστικό σκοπό του τήν παιδοποιΐα. Πρωτοστατοῦν Ἰουστίνος Ἀθηναγόρας, Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (γιά τόν ὁποῖο ἀναφέρονται ἐπιδράσεις ἀπό τούς στωικούς) καί οἱ λατίνοι Πατέρες Ἀμβρόσιος καί Αὐγουστίνος. Ἡ ἄλλη, χωρίς νά παραθεωρεῖ τήν τεκνοποιΐα, δίνει τήν προτεραιότητα στή σωφρονιστική

⁷ Ἰ. ΔΑΜΑΣΚΗΝΟΥ, ὁ. π., 1205d

⁸ Ἰ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Περὶ παρθενίας 9, 1, PG 48, 539.

⁹ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, Περὶ παρθενίας 8, PG, 46, 353a

¹⁰ ΕΠΙΦΑΝΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ, Κατὰ αἰρέσεων 61, PG 41, 1040cd.

¹¹ Βλ. Γ.Ι.ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, Χριστιανικὴ Ἠθική, Θεσσαλονίκη 1991 (3), σ. 301.

λειτουργία τοῦ γάμου «ὑπέρ τοῦ σβέσαι τήν τῆς φύσεως πύρωσιν». Πρωτοστατοῦν Ἀπ. Παῦλος καί Ἱ. Χρυσόστομος.¹²

3. Πατρότητα καί μητρότητα κατανοοῦνται ὡς λειτουργικά χαρίσματα τῆς κατ' οἶκον Ἐκκλησίας καί κατ' ἐπέκταση τῆς Ἐκκλησίας. Θεωρῶ ὅτι αὐτός ὁ χαρακτηρισμός δέν εἶναι τυχαῖος. Πατρότητα καί μητρότητα δηλώνουν τήν παρουσία τοῦ Χριστοῦ σύμφωνα μέ τό «ἀνδρί γυνή διά Θεοῦ ἀρμόζεται»¹³ καί τό «οὐ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τό ἐμόν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν»¹⁴. Ἀπό τόν μυστηριακό γάμο προκύπτει ἡ εὐλογημένη τριάδα πού συγκροτοῦν πατέρα, μητέρα καί τέκνα. Σημειώνει ὁ Χρυσόστομος: «Ἐνθα ἀνήρ καί γυνή καί παιδιά καί ὁμόνοια καί φιλία, καί τῆς ἀρετῆς συνδεδεμένοι δεσμοῖς, ἐκεῖ μέσος ὁ Χριστός»¹⁵. Θά μπορούσε κάποιος νά κάνει μιά ἀναγωγή στή ζωή τῆς Ἁγίας Τριάδας γιά νά παραλληλίσει καί ὄχι νά ἀξιολογήσει ρόλους πού ὑποβοηθοῦν τήν κατανόηση τῆς κατ' οἶκον ἐκκλησιαστικῆς κοινωνίας. Ἐδῶ διαπιστώνουμε ἕνα εἶδος διαβάθμισης χωρίς ἀξιολογικά κριτήρια. Ὁ πατέρα εἶναι ἡ αἰτία τῶν δύο ἄλλων προσώπων. Αὐτό δέν προσβάλλει τήν ιδιαιτερότητα τῶν προσώπων οὔτε εἰσάγει ἀνταγωνισμούς καί γενικότερα παιχνίδια ἐξουσίας. Μέ τό ἴδιο σκεπτικό θεολογοῦν οἱ πατέρες τή σχέση τῶν προσώπων στήν οἰκογένεια. Ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα ἐκφράζεται μέσα ἀπό μιά σχέση ἀγάπης πρὸς τή μητέρα, δεῖγμα τῆς θυσιαστικῆς καί διακονικῆς του διάθεσης. Ἡ ὑπεύθυνη μητρότητα μέσα ἀπό τή σχέση λειτουργικῆς ὑποταγῆς ὡς δεῖγμα αἰώνιας πίστεως καί ἀφοσίωσης πού ἀποσκοπεῖ τόσο στήν ὑποταγή τοῦ ἀνδρα στήν ἀρετή τῆς¹⁶, ὅσο καί στήν ὑποταγή τῶν τέκνων στούς γεννήτορές τους. Ἀνυπότακτη μητρότητα σηματοδοτεῖ ὄχι μόνο μιά ἀνεύθυνη πατρότητα ἀλλά καί μιά ἀνεύθυνη καί προβληματική υἰότητα. Ἡ ἀγάπη τοῦ πατέρα καί ἡ ὑποταγή τῆς μητέρας καί τῶν τέκνων ἐξασφαλίζει τό σύνδεσμο τῆς

¹² Βλ. περισσότερα Γ.Ι.ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, ὁ.π., σ. 301 ἔξ. Ὁ Ἱ. Χρυσόστομος ἐπικαλεῖται ὡς μάρτυρά του τόν Παῦλο πού ἔγραψε «διά δέ τὰς πορνείας ἕκαστος τήν ἐυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω» καί συμπληρώνει ὁ Χρυσόστομος «οὐ διά τὰς παιδοποιίας», καί πάλιν «ἐπί τό αὐτό συνέρχεσθαι κελεύει, οὐχ ἵνα πατέρες γένωνται παίδων πολλῶν ἀλλά τί; Ἴνα μη πειράζη ὑμᾶς ὁ σατανᾶς, φησί. Καί προελθὼν δέ οὐκ εἶπεν, εἰ δέ ἐπιθυμοῦσι παίδων ἀλλά τί; Εἰ δέ μη ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν». Παλαιότερα ὁ γάμος ἐξυπηρετοῦσε καί τήν αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ «ὑστερον πληρωθείσης καί τῆς γῆς καί τῆς θαλάττης καί τῆς οἰκουμένης ἀπάσης, μία λείπεται πρόφασις αὐτοῦ μόνη, ἡ τῆς ἀκολασίας καί τῆς ἀσελγείας ἀναίρεσις» (Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς τό «διά δέ τὰς πορνείας» 3, PG 51, 213. Βλ. Γ.Ι.ΜΑΝΤΖΑΡΙΔΗ, ὁ.π., σ. 303)

¹³ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΩΣ, Στρωματεῖς 3, 10, PG 7, 1169b.

¹⁴ Ματθ. 18, 20.

¹⁵ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Γεν. 7, 5.

¹⁶ Βλ. Ι.ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Ἐγκώμιον εἰς Μάξιμον 9, PG 51,240: «Ὅταν γάρ ἡ μήτηρ οὕτως ἢ κοσμία καί σώφρων καί πᾶσαν ἀρετήν κεκτημένη, πάντως καί τόν ἀνδρα ἐλεῖν δυνησεται καί χειρώσασθαι τῷ περὶ αὐτήν πόθῳ· ἐλοῦσα δέ αὐτόν, μετὰ πολλῆς ἔξει τῆς προθυμίας βοηθοῦντα πρὸς τήν τῶν παίδων ἐπιμέλειαν....»

ἀγάπης, τῆς ὁμόνοιας καί τῆς εἰρήνης¹⁷, βασικές προϋποθέσεις γιά τήν ὁμαλή λειτουργία τῆς συζυγίας ὡς τρόπου δημιουργικῆς συνύπαρξης καί συλλειτουργίας ὄλων τῶν μελῶν τοῦ οικογενειακοῦ σώματος. Δέν εἶναι τυχαία ἡ σύνδεση τῆς μητέρας μέ τήν Ἐκκλησία καί τήν Παναγία μητέρα τοῦ Θεοῦ πού ὑποτάσσει τή μητρότητα τῆς στό σχέδιο τοῦ Θεοῦ μέ τό «ἰδοῦ ἡ δούλη Κυρίου· γένοιτό μοι κατά τό ρῆμα σου»¹⁸ καί βέβαια ἡ σύνδεση τοῦ πατέρα μέ τό Χριστό: «Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε ὡς τῷ Κυρίῳ, ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐστὶ κεφαλή τῆς γυναικός, ὡς καί ὁ Χριστός κεφαλή τῆς Ἐκκλησίας, καί αὐτός ἐστὶ σωτὴρ τοῦ σώματος. Ἄλλ' ὡσπερ ἡ Ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καί αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί. Οἱ ἄνδρες ἀγαπάτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καί ὁ Χριστός ἠγάπησε τήν Ἐκκλησίαν καί ἑαυτόν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς...».¹⁹ Εἶναι πολύ σημαντικό νά ὑπογραμμίζεται ἀπό τόν καθένα ἡ ἀνυπολόγιστη ἀξία τοῦ ἄλλου καί νά σμικρύνεται ἢ νά ἀποσιωπᾶται ὅσο γίνεται περισσότερο ἡ ἀδύνατη πλευρά του. Ἡ κακή πλευρά τοῦ ἑνός μπορεῖ νά ἀποτελεῖ πεδίο γυμνασίας τοῦ ἄλλου στήν ἀρετή.

4. Πατρότητα καί μητρότητα παίρνουν σάρκα καί ὀστά πολύ πιό πρὶν τῆ γέννηση τοῦ νέου ἀνθρώπου. Αὐτό συμβαίνει κατά τῆ στιγμή τῆς σύλληψης ὡς κοινῆ ἀποδεκτοῦ ἀπὸ τήν πατερική θεολογία συμβατικοῦ χρονικοῦ σημείου ἐμφάνισης τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς μέ ἐξαίρεση τήν ἀποψη μερικῶν, ὅπως ὁ Θεοδώρητος Κύρου, πού διαπιστώνουν τήν ὑπαρξη ἀνθρώπινης ζωῆς στό ἐξεικονισμένο ἔμβρυο. Μέ αὐτή τῆ διαπίστωση ὑπογραμμίζονται ἡ μητρική καί πατρική εὐθύνη, ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα καί μητρότητα, γιά τήν πορεία τοῦ νέου ἀνθρώπου ἀπὸ τῆ στιγμή τῆς σύλληψης του μέχρι τό θάνατο καί τῶν δύο, ὅποτε καί δηλώνεται τό τέλος τῆς πατρότητας καί τῆς μητρότητας. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὅποιαδήποτε ἀρνητική συμπεριφορὰ πρὸς τὰ παιδιά εἴτε κατά τῆ διάρκεια τῆς κυφορίας (ἄμβλωση κλπ) εἴτε κατά τῆ διάρκεια τῆς λοιπῆς οικογενειακῆς ζωῆς, ἔχει ἀφετηρία καί ἀναφορὰ ὄχι πλέον στόν ἄνδρα καί τῆ γυναῖκα, ἀλλά στόν πατέρα καί τῆ μητέρα. Καί ἐπειδὴ πατρότητα καί μητρότητα δέν ἀποτελοῦν δύο ἀτομικά χαρακτηριστικά, ἀλλὰ ἐκκλησιαστικά χαρίσματα καί κοινωνικές ἐπιταγές, ἡ ἐν λόγῳ συμπεριφορὰ ἀφορᾶ καί στήν Ἐκκλησία καί στήν Κοινωνία. Ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα καί μητρότητα εἶναι διαρκῶς ὑπόλογη γιά τόν τρόπο διαχείρισης τῆς πατρότητας καί τῆς μητρότητας στήν Ἐκκλησία καί στήν Κοινωνία, ἔστω καί ἂν διαπιστωθεῖ ἀδιαφορία, ιδιαίτερα ἀπὸ τήν

¹⁷ βλ. Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Γεν. 38, 7, PG 53, 360. Σύνδεση μητρότητας καί τῆς Θεοτόκου ἐπιχειροῦν οἱ A.J.STORFER, *Marias jungfreuliche Mutterschaft*, Berlin 1914. I.MUSER, *Daw Mariologische Prinzip gottesbrautliche Mutterschaft und das Verstandnis der Kirch bei M. J. Scheeben*, Roma 1995.

¹⁸ Λουκ. 1, 38

¹⁹ Ἐφεσ. 5, 22 ἐξ.

τελευταία. Τό ἴδιο ὑπόλογες στόν ἑαυτό τους καί μεταξύ τους εἶναι Ἐκκλησία καί Κοινωνία γιά τόν τρόπο πού συμπεριφέρονται καί ἀξιολογοῦν μητρότητα καί καί πατρότητα. Ἡ προστασία τους δέν ἐξασφαλίζεται μέ ἰδιοτελεῖς εὐχές καί νομοθετήματα, ἀλλά μέ συγκεκριμένες ἐπιλογές πού δείχνουν τόν ἀπέραντο σεβασμό καί τήν εἰλικρινή διάθεση γιά διασφάλιση τῆς ἀξιοπρέπειας.²⁰ Ἡ στάση τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τή μητρότητα καί τήν πατρότητα ἐκφράζει τήν ποιότητα τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἐνῶ ἡ στάση τῆς κοινωνίας φανερώνει τήν ποιότητα τοῦ πολιτισμοῦ.

5. Πατρότητα καί μητρότητα δέν λειτουργοῦν ὡς αὐτοαγαθά. Ὑπογραμμίζεται ἡ ἔννοια τῆς διαχείρισης γιά νά τονισθεῖ ἡ σπουδαιότητα τῆς συναίσθησης τῆς ἐτερότητας τῶν προσώπων καί τοῦ ἀλληλοσεβασμοῦ, νά σημειωθεῖ ὅτι κανεὶς δέν εἶναι κτῆμα ἢ ὑποχέριον τοῦ ἄλλου, ὅτι ὅλων ὁ ρόλος εἶναι σημαντικός καί ἀνεπανάληπτος καί ὅτι δέν ἐπιτρέπεται σύγχυση ἢ ὑποκατάσταση ἢ ὑποτίμηση ρόλων. Ἔτσι ἐξηγεῖται πῶς ἡ ἀπουσία κάποιου ρόλου δημιουργεῖ τεράστια προβλήματα στήν οἰκογενειακή ζωή καί ἰδιαίτερα στά νέα μέλη της. Τό ἴδιο προβληματική ἀποδεικνύεται καί ἡ ὑποτίμηση, ἰδιαίτερα, τοῦ γυναικείου ρόλου, πού ἔχει ἄμεσες ἐπιπτώσεις στό ρόλο τῆς μητρότητας. Μέ λίγα λόγια, πατρότητα, μητρότητα καί υἰότητα σχηματίζουν ἐνώσεις καί ταυτόχρονα διακρίσεις. Ἔτσι ἐξασφαλίζεται ἡ λειτουργική ἐνότητα²¹ πού ἐνισχύεται καί ἐμπλουτίζεται ἀπό τήν παρουσία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού ὑποδεικνύει τρόπους ὑπεύθυνης διακονίας χωρίς εἰδωλολατρίες καί λοιπές ἀνθρωποκεντρικές συμπεριφορές. Ἔτσι ἀποκαθίσταται ἡ ἀρχέγονη ἀνδρογυνική ἐνότητα «κατά τρόπο ἀντιθετικά συμπληρωματικό, στόν ὅποιο οἱ ἀνατομοφυσιολογικές, βιοψυχολογικές καί κοινωνιοψυχολογικές διαφορές/ἀντιθέσεις συναιροῦνται στήν ἐκδοχή τοῦ ἐνιαίου ἀνδρογύνου, στόν ὅποιο ὀλοκληρώνονται τόσο στή μεταξύ τους ὅσο καί στήν ἐναντι τῶν παιδιῶν τους σχέση»²².

²⁰ Γιά τή στάση τῆς κοινωνίας πρὸς τή μητρότητα βλ. E. SCHLIEBEN; Mutterschaft und Gessellschaft, Osterwieck 1927. A.HUG, Zur Psychologie und Soziologie der unehelichen Schwaner-und Mutterschaft bei Jugendlichen, Diss., Wintherthur 1957. G:RIEMER-KAFKA, Rechtsprobleme der Mutterschaft,Diss., Winterthur 1987. K. HUWILER, Herausforderung Mutterschaft,Diss.,Bern 1995. L. ROOST-VISCHER, Mutter zwischen Herd und Markt, Diss., Basel 1997. G. PETER MEISEL/ H.-H. SOWKA, Mutterschutz und Erziehungsurlaub, Munchen 1999.

²¹ Βλ. Ι.ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Α Κορ. 34, ,4, PG 61, 290: «Οὔτε γάρ πάντα ἐπέτρεψε τῷ ἀνδρὶ, οὔτε πάντα τῇ γυναικί, ἀλλά ταῦτα διεῖλεν ἐκάστω, τῇ μὲν τήν οἰκίαν, τῷ δὲ τήν ἀγοράν ἐγχειρίσας, καί τῷ μὲν τὸ τρέφειν, γεωργεῖ γάρ· τῇ δὲ τὸ περιβάλλειν, ἰστός γάρ καί ἡλακᾶτη τῆς γυναικός· αὐτός γάρ ἔδωκε τῇ γυναικί ὑφάσματος σοφίαν».

²² Ι.Σ.ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗ, «Μορφές σύγχρονης οἰκογένειας καί οἰκογενειακή ἀγωγή», Ι.Σ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗ/Α.Β.ΡΗΓΑ κ.ᾶ, Οἰκογένεια, μητρότητα, ἀναδοχή, Ἀθήνα 1991, σ. 23.

6. Ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα καί μητρότητα δέν κληρονομοῦνται, ἀλλά δημιουργοῦνται καί ἀποκτιοῦνται. Αὐτή εἶναι καί ἡ διαφορά ἀπό τόν τρόπο πού ἐκφράζονται καί λειτουργοῦν πατρότητα καί μητρότητα στή φύση, ἄν, βεβαίως, μποροῦμε νά μιᾶμε μέ τέτοιους ὅρους, ὅταν ἀναφερόμαστε στό φυσικό νόμο. Οἱ ὅροι μητέρα γῆ ἢ μητέρα φύση δηλώνουν τήν προκαθορισμένη φυσικότητα στήν παραγωγή ἢ ἀναπαραγωγή τῶν εἰδῶν πέρα ἀπό λογικές καί ἐλεύθερες ἐπιλογές²³.

Μητρότητα καί πατρότητα εἶναι προϊόντα μιᾶς ὑπεύθυνης ἐκκλησιαστικῆς καί κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ πράξη ἀποδεικνύει πόσο ἐπικίνδυνος εἶναι ὁ ἐρασιτεχνισμός τόσο στή σύναψη τοῦ γάμου ὅσο καί στή δημιουργία τῆς οἰκογένειας. Μέ αὐτό ἐπισημαίνεται ἡ τεράστια εὐθύνη τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ σώματος, τῶν θεσμῶν καί ἰδιαίτερα τῶν οἰκογενειῶν τῶν δύο συζύγων. Μέσα στά νοήματα πού κρύβει ἡ μυστηριακή ἐκκλησιαστικοποίηση τοῦ γάμου καί τῆς βάπτισης κρύβεται καί ἡ καθοριστική εὐθύνη τῆς Ἐκκλησίας γιά τήν πορεία τοῦ γάμου καί τῆς οἰκογένειας. Γιατί πρέπει νά σημειώσουμε ὅτι κάθε μικρή ἢ μεγάλη κοινωνία πού σχετίζεται ἢ ἀντιμάχεται τήν Ἐκκλησία ἔχει καταγεγραμμένα στά πολύπτυχά της ἐκκλησιαστικές, πατρικές καί μητρικές συμπεριφορές θετικές καί ἀρνητικές. Αντίστοιχες συμπεριφορές εἶναι καταγεγραμμένες καί ἀπό τόν τρόπο πού βιώθηκε ἡ πατρότητα καί ἡ μητρότητα στίς οἰκογένειες καταγωγῆς τοῦ νέου πατέρα καί τῆς νέας μητέρας. Υἱοί καί θυγατέρες σέ λίγο θά μεταβληθοῦν σέ πατέρες καί μητέρες. Ἐπομένως πατρότητα καί μητρότητα εἶναι διδακτές²⁴ καί μιμητικές. Εἶναι ἔτσι αὐτονόητο ὅτι ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα καί μητρότητα δέν ἐξαντλεῖται στήν τεκνοποιΐα ἢ στήν φυσική ἀνατροφή τῶν παιδιῶν, ἀλλά καί στήν ὑπεύθυνη ἀνατροφή τῶν ἐπομένων μητέρων καί πατέρων. Αὐτή εἶναι ἴσως καί ἡ ποιό σημαντική συνεισφορά τῆς οἰκογένειας στήν εὐρύτερη κοινωνική πραγματικότητα καί φυσικά στήν Ἐκκλησία, ἰδιαίτερα σέ ἐποχές πού πατρότητα καί μητρότητα κατανοοῦν ἀνεύθυνες, ἀνελεύθερες, ἀνεξάρτητες, προσωρινές, τυχαῖες, συμβατικές.

7. Ἡ Ἐπιτροπή πού μοῦ ἀνέθεσε αὐτή τήν εἰσήγηση περιμένει σίγουρα τή σύνδεση πατρότητας καί μητρότητας μέ τήν τεκνογονία καί μέσα ἀπό τή σύνδεση τήν ἀνάδειξη τοῦ βαθμοῦ τῆς ὑπευθυνότητας. Μέ πολύ προσοχή σημειῶνω τά ἀκόλουθα, πού κατ' οὐσία προβάλλονται, μόνο ὡς θέματα πρὸς συζήτηση. Καταρχὴν πατρότητα καί μητρότητα δέν ἐξαρτιοῦνται ἀπό τόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν. Ἐνα παιδί ἀρκεῖ γιά νά ἔχουμε πατέρα καί μητέρα καί μάλιστα μέ ὑπεύθυνο τρόπο. Ὡστόσο ἡ ὑπεύθυνη πατρότητα καί ἡ ὑπεύθυνη μητρότητα κρίνονται γιά τήν

²³ Βλ. σχετικὰ S.B.HRDY, Mutter Natur: Die weibliche Seite der Evolution, übers. Von A. Paul, Berlin 2002.

²⁴ Βλ. π.χ. S. TOPPE, Die Erziehung zur guten Mutter, Oldenburg 1993. W.E.FTHENAKIS, Mutterschaft Vaterschaft, Weinheim-Basel 2002.

υπεύθυνη ή ανεύθυνη στάση τους απέναντι στο κεφάλαιο της τεκνογονίας. Τί σημαίνει ανεύθυνη στάση υποθέτω ότι θα τό εισηγηθούν συστηματικά άλλοι εισηγητές αυτής της συσκέψεως. Από τή μεριά μου θέλω νά σημειώσω τά ακόλουθα πού τά βασιζώ σέ θεμελιακές αρχές του ὀρθόδοξου ἤθους. Εἶναι σαφές ότι τό πραγματικό κριτήριο γιά τήν ἀξιολόγηση μιᾶς πράξης δέν εἶναι ἴδια ἡ πράξη, ἀλλά οἱ πραγματικοί λόγοι πού ὀδηγοῦν ἢ δέν ὀδηγοῦν σ' αὐτή. Ἡ τεκνογονία καθεαυτή δέν ἀποτελεῖ κριτήριο ἀξιολόγησης του θεάρεστου χαρακτήρα της. Αὐτή σχετίζεται μέ τά ἐρωτήματα, γιατί τεκνογονεῖς ἢ δέν τεκνογονεῖς, ἢ μέ τό γιατί ἕνα καί ὄχι περισσότερα παιδιά ἢ περισσότερα ἢ λιγότερα καί ὄχι ἕνα. Ἡ ἀξιολόγηση ἀφορᾷ ἐπίσης καί στά μέσα πού ὑποβοηθοῦν τούτη ἢ τήν ἄλλη ἐπιλογή, ἀλλά καί τίς ἐκάστοτε συνθηκες τῆς συζυγικῆς ζωῆς. Αὐτό φαντάζομαι ότι θά φανεῖ μέσα ἀπό τά ἐρωτήματα καί τούς προβληματισμούς ἕνος λαϊκοῦ κατά τήν αὐριανή ἡμέρα. Σ' αὐτές τίς παραμέτρους ἀκριβῶς εἶναι καί τό κέντρο του προβληματισμοῦ. Θεωρῶ ὡς πολύ σωστή καί ὀρθόδοξα θεολογημένη τή στάση τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας στό σημεῖο αὐτό, ὅταν κατανοεῖ καί ἡ ἴδια πῶς δέν εἶναι ἀρμόδια νά δίνει συνταγές τεκνογονίας, ὅπως, δυστυχῶς ἐν γνώσει ἢ ἐν ἀγνοία τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης, κάνουν μερικοί πνευματικοί πατέρες. Αὐτός εἶναι καί ὁ βασικός λόγος γιά τόν ὅποιο ἡ Ἐπιτροπή μας δέν εισηγήθηκε τήν διοργάνωση ἕνος ἀνοικτοῦ συνεδρίου γιά τήν τεκνογονία, ἀλλά αὐτή τή σύσκεψη. Τό ἐνδιαφέρον λοιπόν τῆς Ἐκκλησίας δέν μπορεῖ νά ἐπικεντρώνεται στόν ἀριθμό τῶν παιδιῶν συνδυασμένο μάλιστα μέ τήν ἐπίλυση του δημογραφικοῦ προβλήματος, ἀλλά στήν ποιότητα τῆς σχέσης του πατέρα καί τῆς μητέρας μεταξύ τους καί μέ τόν Θεό καί τήν Ἐκκλησία του, ὅπως αὐτή ἀντιστοιχεῖ σέ κάθε ἐπιλογή. Μπορεῖ νά ἔχεις ἀκράτεια καί πολλά παιδιά καί νά ἀπέχεις χιλιόμετρα ἀπό τό Θεό καί τό σύζυγό σου καί νά ἔχεις αὐστηρή ἐγκράτεια καί ἕνα παιδί καί νά εἶσαι πολύ κοντά καί στούς δύο. Χωρίς νά ἔχω διάθεση νά καθορίσω ἢ νά ἐρμηνεύσω τό θέλημα του Θεοῦ, δέν μπορῶ νά ἰσχυριστῶ ὅτι ἡ μιᾶ ἐπιλογή συνάδει πρὸς τό θέλημα του, ἐνῶ ἡ ἄλλη ἀπάδει. Ἄν ἐρωτηθῶ θά πῶ πολύ περισσότερα καί πολύ πιό συγκεκριμένα.

8. Ὑπάρχει πατρότητα καί μητρότητα χωρίς παιδιά; Καταρχήν ἀτεκνος γάμος δέν σημαίνει ἀποτυχημένος ἢ ἄσκοπος ἢ μὴ εὐλογημένος γάμος. Τόσο ἡ τεκνοποιῖα ὅσο καί ἡ ἀτεκνία²⁵ λογίζονται ὡς χαρίσματα του Θεοῦ καί πεδία ἀσκησης τῶν συζύγων. Κανένα ἀπό τά δύο δέν κρίνεται ὡς αὐτοαγαθό ἢ ὡς αὐτοκακό, ὅπως γινόταν στήν Παλαιά

²⁵ Βλ. Ι.ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, Εἰς Γεν. 49, 2, PG 54,445: « Ὅταν οὖν ἴδης ἄνδρα καί γυναῖκα ἐν ἀρετῇ ζῶντας, καί ἐν ἀπαιδία τυγχάνοντας ὅταν ἴδης θεοσεβεῖς ὄντας, καί εὐλαβείας ἐπιμελουμένους, τῆς οἰκονομίας οἱ λόγοι καί ἡμῖν ἀπόρρητοι, καί ὑπέρ πάντων εὐχαριστεῖν δεῖ, καί μόνους ἐκείνους ταλανίζειν τούς ἐν κακίᾳ ζῶντας, οὐ τούς παιδιά κεκτημένους. Πολλά γάρ πολλάκις ὁ Θεός συμφερόντως οἰκονομεῖ, ἡμεῖς δέ τήν αἰτίαν τῶν γεγεννημένων οὐκ ἴσμεν».

Διαθήκη²⁶, αλλά γίνονται τέτοια ανάλογα με τη χρήση τους. Σέ κάθε περίπτωση ή γέννηση ενός παιδιού δέν είναι μόνο υπόθεση τής συνουσίας, αλλά καί τής οικονομίας του Θεού: «οὐδέν τής συνουσίας ὄφελος, μή τής ἄνωθεν συμμαχίας γενομένης»²⁷. Ὁ Χρυσόστομος ὑπογραμμίζει κάτι ἀκόμη πολύ σημαντικό ἐρμηνεύοντας τό παύλειο: «σωθήσεται δέ διά τής τεκνογονίας»: «οὐ τό τεκεῖν ποιεῖ μητέρα, οὐδέ τούτῳ κεῖται μισθός...ἀλλ' εἰ ἐτεκνοτρόφησε. Τό μὲν γάρ τής φύσεως, τό δέ τής προαιρέσεως ἐστί».²⁸ Μέ αὐτό τό σκεπτικό θά μπορούσαμε νά ἔχουμε πατρότητα καί μητρότητα πού νά ὀφείλονται στήν υἰοθεσία.

Διαφορετικά κρίνονται τά πράγματα ὅταν ἀχρηστεύεται ἢ ἀδρανοποιεῖται ἡ δεδομένη δυνατότητα τεκνοποιίας γιά πολλούς καί διάφορους λόγους καί εἰσάγονται στήν οἰκογενειακή ζωή θεσμοί, ὅπως ἡ «κοινωνική μητέρα» (παστάδα), «κοινωνικός πατέρας», «δανεική μητέρα», «παρθένος μητέρα»²⁹ κ.λπ. Αὐτές οἱ ἀφύσικες μορφές εἶναι συνήθως συνδεδεμένες μέ τό φεμινιστικό κίνημα πού διαπνέεται ἀπό τή διάθεση γιά χειραφέτηση ἀπό τίς παραδοσιακές πατριαρχικές μορφές πού θεωρήθηκαν ὅτι ἔβλαψαν τή γυναίκα³⁰. Στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἄρνηση τής φυσικῆς πατρότητας καί μητρότητας δέν στρέφεται μόνο κατά τοῦ Θεοῦ πού θέλει τούς δύο νά γίνονται ἕνα, ὄχι μόνο πνευματικά ἀλλά καί σαρκικά, γιὰτί μόνο ἔτσι ἀποκαθίσταται ἡ ἀνδρογυνική ἐνότητα καί κατ' ἐπέκταση ἡ ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους, ἀλλά καί τής ἴδιας τής φύσης, ἡ ὁποία πολύ συχνά ἐκδικεῖται μέ συναφεῖς πρὸς τήν ἀποφυγή δοκιμασίες. Τά ἴδια ἰσχύουν καί γιά τά λεγόμενα ὁμοφυλοφιλικά ἢ λεσβιακά «οἰκογενειακά» σχήματα.

Εἶναι ἐπίσης σαφές ὅτι χωρίς φυσικά παιδιά δέν ὑπάρχει φυσική πατρότητα καί φυσική μητρότητα. Στά φυσικά παιδιά μπορούμε νά ἐντάξουμε ἀκόμη καί τά παιδιά τής ὁμόλογης τεχνητῆς γονιμοποίησης. Τήν ἀναφέρω ἀπλῶς καί δέν τήν ἀξιολογῶ. Πρόβλημα πατρότητας καί μητρότητας ὑπάρχει στήν ἑτερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση, ὅταν ἔχουμε νά κάνουμε μέ ξένο σπέρμα, ξένο ὠάριο, δανεική μητέρα κ.λπ. Μεγαλύτερο βεβαίως πρόβλημα θά ὑπάρχει στήν περίπτωση τής κλωνοποίησης ὅπου εἶναι δυνατά ἡ πλήρη ἀχρήστευση τής πατρότητας καί ὁ ἐξευτελισμός τής μητρότητας. Πατρότητα καί μητρότητα εἶναι

²⁶ Γιά τήν βιβλική ἀντίληψη περὶ μητρότητας βλ. Α. OHLER, *Mutterschaft in der Bibel*. Würzburg 1992.

²⁷ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Γέν.* 67, 3, PG 54, 490.

²⁸ Ι. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Περὶ τῆς Ἄννης* 1, 4, PG 54, 637.

²⁹ Βλ. περισσότερα Ι. Σ. ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗ, «Μορφές σύγχρονης οἰκογένειας καί οἰκογενειακή ἀγωγή», Ι.Σ.ΜΑΡΚΑΝΤΩΝΗ/Α.Β. ΡΗΓΑ κ.ἄ., *Οἰκογένεια, μητρότητα, ἀναδοχή*, Ἀθήνα 1991, σ. 57 ἔξ. Γιά τή δανεική μητρότητα βλ. Α.Κ.ΔΙΕΦΕΝΒΑΧ, *Leihmutterschaft: Rechtliche Probleme der für andere übernommenen Mutterschaft*, Diss., Frankfurt a. M. 1990.

³⁰ Βλ. σχετικά Β. SCHON, *Emanzipation und Mutterschaft*, Weinheim 1989. Μ. Langer, *Mutterschaft und Sexus*, Freiburg 1989. G.FROHNHAUS, *Feminismus und Mutterschaft*, Diss., Weinheim 1994. Μέ τά χαρακτηριστικά τῆς μητριαρχικῆς μητρότητας ἀσχολεῖται ἡ S. WERZ-KOVACS, *Heilige Mutterschaft*, Diss., München 1982.

καρπός συζυγικῶν σχέσεων πού περιλούνται ἀπό τήν ἀγαπητική διάθεση καί κοινωνία καί τή συναίσθηση ὅτι δημιουργοῦν ἢ συνδημιουργοῦν μαζί μέ τόν Θεό καί ὄχι μέ τούς ἀνθρώπους τῶν ἐργαστηρίων.

Τέλος, ἐκτός ἀπό τή σαρκική πατρότητα καί μητρότητα, ἡ ἐκκλησιαστική γνωρίζει καί τήν πνευματική³¹. Καταρχήν διευκρινίζω ὅτι εἶναι δυνατή ἡ συνύπαρξη σαρκικῆς καί πνευματικῆς πατρότητας καί μητρότητας. Ὁ σαρκικός πατέρας ὀφείλει νά εἶναι ἐκτός ἀπό φυσικός καί πνευματικός πατέρας ἢ νά ἔχει δίπλα στά σαρκικά καί πνευματικά παιδιά. Θέλω ὅμως νά ἀναφερθῶ ιδιαίτερα στήν πνευματική πατρότητα καί μητρότητα τῶν ἀγάμων κληρικῶν. Ἐχω τή γνώμη ὅτι αὐτοῦ τοῦ εἶδους ἡ πατρότητα καί ἡ μητρότητα δέν ταιριάζει στόν καθένα, ἀλλά μόνο σ' αὐτούς πού ἀρνήθηκαν τό γάμο μόνον καί μόνον ἀπό τήν ἀγάπη καί μάλιστα τήν ἀποκλειστική ἀγάπη, τόν θεῖο ἔρωτα στό Χριστό καί τήν Ἐκκλησία Του. Αὐτή ἡ ἐπιλογή θά ἔλεγα ὅτι συνδέεται ἄμεσα μέ τήν πνευματική παιδοποιΐα. Ἀρνήθηκαν τόν ρόλο τοῦ σαρκικοῦ πατέρα χάρις τῆς πνευματικῆς πατρότητας, γιά νά ἔχουν τή δυνατότητα ἀνατροφῆς ἀμέτρητων παιδιῶν, πού γεννᾶ καί ἀναγεννᾶ ἡ εὐρύτερη οἰκογένεια τῆς Ἐκκλησίας τῆ συνεργεία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Αὐτά τά παιδιά μποροῦν νά ἀναλάβουν μόνο ὅσοι ἀφιέρωσαν ὀλοκληρωτικά τόν ἑαυτό τους στήν Ἐκκλησία καί ζοῦν γιά νά τή διακονοῦν καί νά θυσιάζονται γι' αὐτή. Καί ἐπιμένω σ' αὐτό, ἐπειδή κάθε ἄλλη πνευματική πατρότητα μπορεῖ νά ἀποδειχθεῖ ὅτι εἶναι ἐκ τοῦ πονηροῦ, ἂν δέν εἶναι τέτοια ἐξ ὀρισμοῦ. Ἰδιοτελής ἀγαμία ὀδηγεῖ ἀσφαλῶς σέ ἰδιοτελεῖς καί ἀνεύθυνες πατρότητες καί μητρότητες. Καί τέτοιες πατρότητες καί μητρότητες εἶναι φυσικο νά μήν οἰκοδομοῦν τίς φυσικές πατρότητες καί μητρότητες πού καταφεύγουν σ' αὐτές γιά νά οἰκοδομηθοῦν καί νά ἀναγεννηθοῦν. Εἶναι ἡ ἐκκλησιαστική εὐθύνη ἢ ἀνευθυνότητα γιά τήν ὁποία κάναμε λόγο προηγουμένως.

Κλείνω μέ μιά ἀνακεφαλαίωση. Πατρότητα καί μητρότητα εἶναι δύο θεόδοτοι ρόλοι γιά τήν οἰκοδομή τῆς οἰκογένειας, τῆς Ἐκκλησίας καί τῆς κοινωνίας. Γεννιοῦνται μυστηριακά στήν Ἐκκλησία καί δραστηριοποιοῦνται ὡς λειτουργικά χαρίσματα στά ὄρια τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς. Μόνο ἐδῶ ὑπάρχουν οἱ προϋποθέσεις γιά τή διασφάλιση ὑπεύθυνης πατρότητας καί μητρότητας. Τίς προϋποθέσεις γεννᾶ τό ὀρθόδοξο χριστιανικό ἦθος πού συνοδεύεται ἀπό τήν «οἰκονομική» ἐκκλησιαστική συμπεριφορά. Ἐτσι πατρότητα καί μητρότητα ζοῦν καί κινοῦνται πάνω ἀπό νόμους καί μεμονωμένους προφήτες πού ἐκθέτουν τήν Ἐκκλησία καί τραυματίζουν τή συζυγική ζωή μέ ὑπερβολές καί τίς προσωπικές δογματικές γνώμες. Ἡ Ἐκκλησία

³¹ Γιά τήν πνευματική μητρότητα βλ. TH. BOGLER, Geistlich Mutterschaft, Paderborn 1935.

ἀφενός γνωρίζει νά φωτίζει ἐπαρκέστατα τό χῶρο δράσης τῶν μελῶν της καί ἀφετέρου νά οἰκονομεῖ ἔτσι τά πράγματα, ὥστε νά διασφαλίζεται ἡ σωτηρία τους θεραπεύοντας φιλανθρώπως τίς συνέπειες τῶν κακῶν ἢ ἄσκοπων ἐπιλογῶν τους.